

Ο Καραγκιόζης του Βράχαλη, του Μίμαρου του Μέμου και του Ρούλια

Ο ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ:

ΕΝΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ

Έχει τό γούστο του, τώρα π' αρχίζω αυτές τις γραμμές για τόν Καραγκιόζη, νά έρχεται στην άκρνα τής πέννας μου τό όνομα του άπαισιου τήν μνήμην Άδόλφου Χίτλερ. Βέβαια τό όνομα τούτο θά ήρμοζε καλλίτερα σέ τίποτε πού ν' άφορούσε τό αίμοδόρο τέρας Ubu-Roi. Άς είναι (Άλλωστε θά επανέλθω πιό κάτω, στόν Χίτλερ), Ό Χίτλερ λοιπόν πέθανε: είναι: πλέον μάταιο, όσο και μωρόν, νά επιμένει κανείς, μέ άκρα σχολαστικότητα, στά ζητήματα τής «φυλετικής καταγωγής». Άς τ' άφισουμε στους φίλους μας τούς Γάλλους, ειδικούς στά κουραστικά (και λίγο ουκοφαντικά) τερτίπια τους για ότι άφορά τόν Έλληνισμό. Μή πως, έπ' εσχάτων, δέν άνεκάλυφαν μαζί μέ τό πλαστό τών περαιοτέρων άρχαιολογικών εύρημάτων τής Κνωσσοϋ, κι' ότι ό Άνδρέας Σενιέ δέν έχει σταγόνα έλληνικού αίματος στις φλέβες του, μία πού δέν μπορεί ν' άποδειχθή εύχερώς ότι ή μητέρα του, ή περιφημη για μός «Ραντάμα», καταγόταν άπ' εύθειας άπό τούς... Μαρθωνομάχους; Και άλλα πολλά.

Κι' ό μακαρίτης Σπύρος Μελάς, παρ' όλη τήν αναμφισβήτητη έξυπνάδα και παντογνωσία του, σέ

μεταπολεμικό χρονογράφημά του, ίσως λόγω τής ελαφρότητας, πού άπαιτεί, τρόπον τινά τό είδος, σχετικά μέ τήν περιγραφή λαϊκού πανηγυριού, άρνείται ν' άσχοληθή μέ πετυχημένα, ως τό έξομολογείται, παράσταση Καραγκιόζη. Έπειδή τό «θέαμα» λέει, έχει «τουρκική τήν καταγωγή»! Πρόσφατα πάλι, σέ φύλλο παρισινού «Φιλολογικού Φιγαρώ», ό κ. Λαυρέντιος Ντάρελλ, μιλώντας διά μακρών για παράσταση Καραγκιόζη στην Κέρκυρα, πλουσιοπάροχα όσο κι αύθαίρετα, εικονογραφεί και πλαισιώνει τό άρθρο του, μέ φιγούρες του Τουρκικού Καραγκιόζη. Ός γνωστόν οι φιγούρες του Τουρκικού Καραγκιόζη - Περσικού μάλον ρυθμού διαφέρουν κατά παρασάγκας για νά μήν πώ βρίσκονται στούς αντίποδες τών έλληνικών μορφών.

Δέν ξέρω, δέν είναι γνωστό, έπακριβώς, τί στοικεία έφερε άπό τήν Κωνσταντινούπολη ό μπάρμπα - Γιάννης Βράχαλης, στά τέλη του περασμένου αιώνα. Όμως είναι αναμφισβήτητο πώς, άπό τήν πρώτη στιγμή, ό έλληνικός Καραγκιόζης παίρνει τή δικιά του καθαρή, αυτότελη, αυτόνομη μορφή, άπόλυτα διαφορετική, τελειώς ζένη άπ' αύτήν του όμνύμού του ήρωος στούς κήπους τών τουρκι-

κών σαραγιών, του γνωστού και στόν Gerard de Nerval. Κοντολογής, ό τουρκικός Καραγκιόζης ήτανε ένα Pretexte άπλά, κι' ούτε άφετηρία ούτε «πηγή». Ό τότε Πειραιικός και ό Άθηνναϊκός λαός αισθάνονταν τήν έπιτακτική άνάγκη ένός τυπικού θεατρικού ήρωα ένός εύγλωτου έκπροσώπου, πάνω σ' ένα θέατρο πού δέν θ' άπαιτούσε ούσιαστικές οικονομικές δαπάνες.

Ό Καραγκιόζης τούς ήρθε «κουτί». Όπως, σέ παλαιότερες εποχές, και σέ άλλες περιοχές, ό έλληνικός λαός πήρε τόν Μπερτόδουλο άπό τούς Ίταλούς και τόν Ναστραδίν - Χότζα πάλι άπό τούς Τούρκους, και τούς υιοθέτησε, τούς έκανε άπόλυτα δικούς του. Δίχως καμμίαν έπιπόλαια διάθεση και καμμία προχειρότητα. Άντίθετα, τούς ένεφύσισε τόσπν έλληνικήτητα, πού τά αρχικά χαρακτηριστικά τους δέν έμειναν, μέ τόν καιρό, παρά σάν άσήμαντες γραφικές μικρολεπτομέρειες. Τί σχέση έχει τώρα πιά ό Μπερτόλντο, του ντάλλα Κρότσε, μέ τόν Μπερτόδουλο τόν ιδικό μας; Μιά γερόντισσα κάποτε, στά μέρη τής Άρκαδίας, μου άπεκάλυπτε: Ό Ναστραδίν - Χόντζας παιδί μου, ήτανε δι-

κός μας: Στρατή - Χόντζαζι.

Όπως είναι παράλογο να πιστεύουμε πώς ένας ζωντανός όργανισμός είναι δυνατό να τρέφεται αποκλειστικά με τις ίδιες του τις σάρκες, τό ίδιο ισχύει, άσυζητήτα, και για έναν ζωντανό πολιτισμό. Ο άρχαίος έλληνικός πολιτισμός, όσο κι' ή θυζαντινή του συνέχεια, δέν άντλήσανε, τίς ρίζες τους, από ξένες πηγές: Νόμιμα δέν γαλουχήθηκαν με ξένα στοιχεία για να τά άφομοιόσουν, να τά άξιοποιήσουν και τελικά να δημιουργήσουν τόν μοναδικό, τόν καταπληκτικό τους πολιτισμό, πού θά θαυμάζεται έσοει για τήν άφραστη του πρωτοτυπία, τήν άπαράμιλλή του ποιότητα και τήν άνυπέρβλητή του όμορφιά.

Γιατί αυτό τό άξίωμα να μίν είναι δυνατό να ορη τιν εφαρμογή πρυκειμένου για τόν νεο - έλληνικό πολιτισμό, και φυσικά προυμένων τών άναλογιών, για τήν περίπτωση του Καραγκιόζη;

Τώρα είναι αλήθεια πώς, μέχρι σήμερα, δέν έχει μελετηθί όπως θά του άξιζε τό έλληνικό θέατρο σκιών. Έκτος άπο διάφορα άρθρα, όχι και πολλά, διοικημένα τειδε κακείσε σε περιοδικά κι' έφημερίδες κατ' άραία διαστήματα υπάρχουν και ούο μακρότερα μελετήματα: τό ένα του Ρουσσέλ, θιβλίο ενός ξένου, και τό άλλο μεταφρασμένο στό γαλλικά (ποτέ δέν άποκαλύφθηκε, μέχρι τήν ώρα τουλάχιστον, άπό ποιά γλώσσα άραγε), αυτό, πάλι, θιβλίο δύο ξένων. Οί Έλληνες, έξ όσων γνωρίζω, δέν μπόρεσαν ή κι' οί άρμόδιοι άκόμη, δέν θέλησαν ν' άσχοληθούν με τό θέμα, να τό έρευνήσουν, να τό φωτίσουν άπό κάθε πλευρά και νάν τό έξηγήσουν σ' ένα εύρύτερο κοινό.

Πολλοί είναι οί τόποι άπ' όπου εικάζεται ότι προήλθε τό θέατρο σκιών. Η Κίνα, ή Ιάβα, όπου φαίνεται πώς αυτό τό θέατρο έξακολουθεί να άκμάζει, ύστερα ή Περσία, τέλος ή Τουρκία. Έγώ δέν έχω δει, ποτέ μου, παράσταση ξένου Καραγκιόζη. Έχω δει όμως άπειρες φιγούρες του: γιαθιανέζικες σε μουσειά και τούρκικες, αυτές

πού φέρνουν συνθηθέστατα διάφοροι περιηγητές σάν έπιστρέφουν άπό τά παζάρια τής Πόλης. Είναι φτιαγμένες άλλοτε άπό δερματα χοντρά όμως διάφανα και χρωματισμένα, άλλοτε άπό καρτόνι με διάτρητες τίς γραμμές τών λεπτομερειών του σώματος και τής φορεσιάς. Όλες έχουν τόν ιδιάζοντα ρυθμό τής κώρας τους: οί γραμμές είναι περίπλοκες, οί λεπτομέρειες παραφορτωμένες. Άπώ Άνατολή και Περσία. Γιατί, τό ζαναλέω οί φιγούρες του τουρκικού Καραγκιόζη φέρουν έμφανέστατη τήν περσοική επίδραση και θυμίζουν, στόν προσεκτικό παρατηρητή, τίς μορφές, προσώπων και άμφιεσεων τών περσοικών ίσως και τών άραβικών, αλλά διόλου τών τουρκικών, μικρογραφιών χειρογράφων.

Ο Χατζηναδάτης του Χαρίδημου

Οί μορφές του έλληνικού θεάτρου σκιών έχουν μίαν άκρα λιτότητα, κι οί γραμμές τών λεπτομερειών είναι άκριβώς μόνο οί απαραίτητες. Οί διάφοροι τύποι ξεχωρίζουν άπόλυτα ό ένας άπό τόν άλλο και τό κάθε πρόσωπο, με μοναδικήν εξαίρεση τόν πολυμελή χορό τών θεσσαλονικιών Έβραίων, κρατά μίαν άπόλυτη αυτόνομία και αυτότέλεια μορφής όσο και χαρακτήρα. Τώρα τά κτίρια του άναλλοίωτου σκηνικού: ή μόν καλύβα, τό μόνιμο ενδιαίτημα του Καραγκιόζη, είναι μιά ρεαλιστική, κατά τό μάλλον ή ήττον, άναπαράσταση έρειπίου. Τό δέ «σαράι του πασοά», παρ' όλα τά μισοφέγγαρα πού κοσμούν τούς τρούλλους του, είναι πανομοιότυπο με τίς παραστάσεις κτιρίων στήν Βυζαντινή ζωγραφική, λ.χ. άπ' τήν άναπαράσταση έκκλησίας

στό μοναδικό έλληνικό ψηφιδωτό πού παρέμεινε στό έξωτερικό του Άγίου Μάρκου τής Βενετίας, στό τύμπανο πάνω άπό τήν άριστερή πόρτα, μέχρι τίς μορφές κτιρίων στίς φορητές εικόνες και στό μωσαϊκά, να πούμε, τής Ρεβέννης, του Καχριέ - Τζαμί και του Μεγάλου Τεμένους τής Δαμασκού.

Ένώ στό τούρκικο θέατρο σκιών ό διάλογος περιορίζεται σε μίαν άνταλλαγή στοχασμών, εύφουλογημάτων και θωμολογιών* άνάμεσα στούς δύο τυπικούς πρωταγωνιστές τόν Καραγκιόζη και τόν Χατζηναδάτη, αντίθετα, τό έλληνικό θέατρο σκιών είναι πραγματικό θέατρο, με διάλογο αλλά και έντονη δράση. Άναπαράστασεις έπεισοδιών άπό τήν ταραχώδη ζωή του ήρωά του. Χρησιμοποιεί δέ έναν τρόπο συγγενή με τήν «Κομμένητι ντέλ' Άρτε»: κάθε έπεισόδιο σαφώς καθορισμένο, εκ τών προτέρων, στίς γενικές του γραμμές, έρμηνεύεται κάθε φορά, ως προς τίς λεπτομέρειες, σύμφωνα με τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα και τή διάθεση του εκτελούντος Καραγκιοζοπαίκτη και τών βοηθών του. Τό «ρεπορτόριο» τών έπεισοδιών είναι άπέραντο κι' άναριθμητο οί συμπρωταγωνιστές κι' οί «κομπάρσοι». Πολλές φορές ό δικός μας Καραγκιόζης παίρνει ρόλους δευτερευόντες και τριτεύοντες άκόμη, μεχρι του σημείου να είναι κι ένας άπλους θεατής όταν τό «θέμα» επεκτείνεται στήν περιοχή τών λαϊκών ιστορικών παραδόσεων, και τότε πρωταγωνιστεί ένας ήρωας είτε τής Έπαναστάσεως του 21, ό Κατσωντώνης, ό Άθανάσιος Διάκος είτε τής Άρχαϊότητας: ό Μέγ. Άλέξανδρος. Άλλά κι' ό Άλή Πασάς κι' ή κυρά Βασιλική, κι' ό... Όθελλος με τήν Διοδαιμόνα, κι' άλλοι πολλοί μπορούν να πρωταγωνιστήσουν επίσης.

Ο Καραγκιόζης μας έχει τάσεις προς τό θεαματικό, τό «Grand Spectacle». Πολλές φορές, στό πλήθος τών συνθησιμένων προσώπων προστίθενται, πάνω στήν επιφάνεια τής σθόνης, του «Καραγκιόζ - μίπερντέ» άλλο πλήθος θηρίων, τεράτων, άγγέλων, δαιμόνων, άμαζών, άεροστάτων, άεροπλάνων, μέχρι άρμάτων, καρβιών, αυτοκινήτων, τήν πολυθρόνα του όδοντοιάτρου και τό κρεβάτι του χειρουργού. Συχνά άνάβονται και μυριόχρωμα βεγγαλικά, πρό πάντων στό τέλος τής παραστάσεως, στίς «άποθεώ-

* Ο Flanbert στήν περιγραφή τών ταξιδιών του στήν Άραβική Άφρική και τήν Τουρκία, τονίζει πώς τόν κούραζαν οί άνιάρεις, μόνονες όσο και έπίμονες, πριαπικές έκδηλώσεις του ίσλαμικού καραγκιόζη.

Τούρκοι Χατζηναβάτης και Καραγκιόζης

Ο Κολοκοτρώνης του Σ. Σπαθάρη

Φιγούρα της Ίάδας

οεις». Τό δε άτομικό τραγούδι μέ τό όποίο προαγγέλει τήν εμφάνισή του πάνω στή σκηνή τό κάθε πρόσωπο κάποιας σημασίας, Βελή Γκέκας, Χατζηναβάτης, Νιόνιος, Μπάριμπα - Γιώργος, Τουρκοπούλα, κλπ. παραχωρεί τή θέση του σέ φωνητικούς χορούς.

Ο Καραγκιόζης είναι ό γνήσιος θεατρικός εκπρόσωπος τής λαϊκής ψυχής, τών λαϊκών τάσεων και διαθέσεων, τών λαϊκών πόθων κι' έπιθυμιών. Μέ πολλή κομψότητα, μέ πολλή διακριτικότητα, αλλά και μέ άρκετή, ένιστε, δύναμη. Μ' αυτή τή συνήθεια πού έχουμε του «ποιός είσαι σύ και ποιός είμαι εγώ», έδώ όπου ό καθείς έχει μια τόσο βαθειά, και πόσο εύθικτη, συνείδηση τής «άνθρωπίνης του άξιοπρεπείας», κι όπου στό ίδιο μέρος είναι πολύ φυσικό νά εμφανισθούν, ταυτόχρονα, πλάι πλάι, ένας διασεκατομμυριούχος έφοπλιστής ή μεγαλοβιομήχανος και διακόσιοι τόσοι φουκαράδες, τά έπεισόδια του Καραγκιόζη διατραγουδούν τά μαρτύρια του κοσμάκη και τίς βασανισμένες του προσπάθειες «νάν τά θγάλη πέρα», «νάν τά ξεκεφαλώση». Άς μή μάς γελούν οι μορφές του προσώ, τών θυγατέρων του (οί θεζυροπούλες), οι αυλικόι του (αυλοκόλακες) και οι λοιποί πού τόν ακολουθούν. Δέν είναι κανένα κατάλοιπο, όπως είναι φυσικό νά τό φανταστή κανείς, τής «ηρωελεύσεως» του Καραγκιόζη. Άπλούστατα συγκαλύπτουν τή μορφή του «κακού πλουσιού του Ευαγγελίου του σκληρού, του άκαρδου, του φιλάργυρου, του άκατα-

λόγιστου, πού βασανίζει τούς άδυνάτους πού είχαν τήν άτυχία νά πέσουν στό νύχια του, ένώ πιστεύει, και διαλαλεί μεγαλόφωνα, πώς είναι δίκαιος και άλάνθαστος, άγαθός και πονόφυκος! Και τής Συνοδίας του, 'Ο έλληνικός Καραγκιόζης είναι θαυότατα πατριώτης, γνώστης τών άρετών και τών παραδόσεων τής φυλής. Όμως άδιαφορεί για τήν πατρίδα και τήν καταγωγή του δυνάστη, άρνείται νά του άναγνωρίση, μέ κάθε τρόπο, όποιαδήποτε ειδική έθνικότητα και τόν άπωθει, άπλούστατα, στή γενική συνομοταξία τών «Τούρκων». Δίκως νά είναι μισαλλόδοξος ή ξενόφοβος, ό Καραγκιόζης μας εφαρμόζει μέ τόν τρόπο του, τή ρήση του παλαιού φιλοσόφου: «Νά άντιπάσεται ή θία στή θία».

Ο Καραγκιόζης, σάν κάθε λαϊκή τέχνη, εξελίσσεται σύμφωνα μέ τή δύναμη του έκάστοτε τεχνίτη πού τόν δουλεύει. Προχώρησε, και πλούτισε και τράνεψε, χάρις στους μεγάλους καραγκιοζοπαίχτες του παρελθόντος, σάν τόν μεγάλο Δεδουσσαρο, τόν Μίμαρο, και τούςους άλλους. Τώρα περνάει μια κρίση «άκαδημαίισμού». Άκόμη κι ό καραγκιοζοπαίχτης Μόλλας, πού δέν ήταν κι από τούς χειρότερους δέν κατάφερε νά ένσωματώση άπόλυτα τούς νέους τύπους πού δημιούργησε στό σύνολο του κλασικού, πιά, Καραγκιόζη. Ο Πεπόνιας του, παραδείγματος χάρι, ό τύπος τής οικείας μορφής του άστου φύλακα, είναι κάπως έτερόκλητος σά φιγούρα και σάν χαρακτήρας, άνάμεσα στους άλλους ήρωες τής

καραγκιοζικής οικογενείας. Και ένώ ό Καραγκιόζης παλαιότερα, άντλούσε πλούσια από τήν έπικαιρότητα, ούτε νέο τύπο προσάρτησε πλέον, ούτε γεγονότα, σάν τήν εμφάνιση μέσα στήν ιστορία τής Έλλάδος του έπάρτου Χίτλερ, πού μνημόνευα στήν άρχή, μόρρεσε ν' άξιοποίηση.

Στίς τόσο δύσκολες συνθήκες πού αντιμετώπιζει πάντα κάθε πνευματική έπιδίωξη, τιμή ιδιαίτερη άρμόζει στους ελάχιστους σήμερα Καραγκιοζοπαίχτες, πού διατηρούν άνιδιοτελώς, ήρωικά, πεισματάρικα τήν παράδοση του έλληνικού θεάτρου σκιών. Οι θυσίες τους άξιζουν ιδιαίτερη έξαρση, γιατί κι' αυτή ή πρόσφατη άνταπόκριση τών «κοσμικών κύκλων» στή γοητεία τής όθόνης του Καραγκιόζη δε σημαίνει και σπουδαία πράγματα.

Θά είμιον άχάριστος, τελειώνοντας, εγώ πού, σάν κάθε Έλληνας, του χρωστώ άπειρες ώρες ξεγνοιασιάς και γέλοιου και όχι μόνο στα παιδικά μου χρόνια, νάν τόν άποχωριστώ, τόν Καραγκιόζη, χωρίς νά του εύχηθώ πάρα πολλά άκόμη και δοξασμένα χρόνια.

Θά τό ξεχνούσα: σχετικά μέ τήν έλληνικότητα του ίδιου του ήρωα Καραγκιόζη. Είναι τόσο στενά συνυφασμένος μέ τόν έλληνισμό και τό έλληνικό θεάτρο, πού κι' ήθοποιοί περιωπής, όπως παλαιότερα ό Κοκκίνης και πιά κοντά μας ό καλός Λογοθετίδης, δέν άπαξίωσαν νά τόν μιμηθούν σέ πολλά στό παιζιμό τους, πάνω στή σκηνή.

ΝΙΚΟΣ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ